

rammer for udenrigspolitikken, som opstod i løbet af 1800-tallet, og om de referencerammer, som politikerne opererede indenfor. I den forbindelse kunne man nok have ønsket sig, at bogen som indledning havde en indføring i Frankrigs almene stilling i Europa siden 1815 og om udenrigspolitiske problemers betydning i fransk politik op til 1848. Således som de indledende afsnit nu er affattet, kastes man hovedkulds ind i begivenhederne i foråret 1848.

På sine steder kan bogen virke omstændelig, og en stramning af stoffet samt en systematisering af afsnittene om forholdet udenrigspolitik–indenrigspolitik ville have gjort den mere overskuelig. Dette hindrer dog ikke, at bogen er et tankevækkende og kompetent bidrag til periodens udenrigspolitiske historie.

Peter Hertel Rasmussen

Quellen zum politischen Denken der Deutschen im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 4: Vormärz und Revolution 1840–1849, hrsg. von *Hans Fenske*. Bd. 5: Der Weg zur Reichsgründung 1850–1870, hrsg. von *Hans Fenske*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1976–77. XIV+449 s.; XVIII+564 s. DM 51+56.

Wissenschaftliche Buchgesellschaft i Darmstadt startede i 1976 udgivelsen af en ny kilde-samling: »Quellen zum politischen Denken der Deutschen im 19. und 20. Jahrhundert«, der foreløbig er planlagt til at dække perioden 1789–1945, således at det første bind vil se på den politiske tænkning og debat i Det tysk-romerske Riges sidste år og det sidste bind vil bringe kilder til nationalsocialismen.

I 1976 og 1977 er bind 3 og 4 udkommet. De dækker tilsammen perioden 1840–1870 og er udgivet af Hans Fenske, der også skal udgive kilderne til kejserrigets politiske debat. Det nye ved denne udgave ses straks i disse bind: Hvor tidligere kildesamlinger koncentrerede sig om enten én person, Bismarck (*Die gesammelten Werke*) eller andre, eller om én politisk gruppe, f. ex. liberalismen (*Heyderhoff*), tager Fenske kilderne i streng kronologisk orden uden andre hensyn: Et brev fra den højkonservative v. Gerlach fra august 1852 følger således lige efter et brev fra Lassalle til Karl Marx fra juni! Dette princip letter arbejdet for den, der vil have en oversigt over debatten i denne periode; og mere end en oversigt kan det naturligvis ikke blive, når der som i bd. 4 skal skildres tyve års bevægende og intensive debat ved hjælp af 131 kilder. Men denne oversigt giver begge bind til gengæld på en udmærket måde.

For den, der søger oplysninger om en speciel gruppe, vil det kronologiske princip virke mere uhensigtsmæssigt. Men Fenske har med dette for øje lavet en fortegnelse over kilderne efter politiske lejre: Konservative, katolikker, moderat-liberale, venstre-liberale og socialister. En sådan opdeling vil blot altid være problematisk: I perioden 1848–1866 ville det i det vigtigste spørgsmål – den tyske enhed – efter min mening være mere frugt-bart at skelne mellem tilhængere af et »Stor-Tyskland« eller et »Lille-Tyskland« og for Sydtysklands vedkommende gælder det jo for perioden efter 1866, at modstanderne af en overskridelse af Main-linien i Bayern er konservative katolikker, mens de i Württemberg er evangeliske venstre-liberale. Men Fenskens inddeling er dog nok den mest relevante i en kildesamling af denne art.

Om bind 3 kan specielt nævnes, at det koncentrerer sig om kilder til tidens nationale, forfatningspolitiske og sociale problematik og søger at bringe kommentarer fra alle politiske lejre til disse spørgsmål. Halvdelen af kilderne er fra 1848/49, og bindet slutter med v. Radowitz' tale i den preussiske landdag 25. aug. 1849 om Preussens tyske politik.

Bind 4 – »Der Weg zur Reichsgründung 1850–1870« – lægger størst vægt på det na-

tionale spørgsmål og bringer desuden kilder til diskussionen om Tysklands forhold til omverdenen (bl. a. en betænkning fra 1861 med forslag om at optage Danmark og Holland, evt. også Belgien og Schweiz, i Det tyske Forbund), til debatten om demokrati, frihed og social retfærdighed og til forholdet mellem stat og kirke, der jo efter 1871 kom til at spille en så vigtig rolle.

Konkluderende kan det om begge bind siges, at de giver et godt indtryk af, hvilke emner der optog de opinionsdannende kredse i Tyskland i disse tredive år. Og takket være et udmærket noteapparat er det let at finde frem til, hvor kilden er taget fra, ligesom det mange steder er nævnt, hvor kilden siden er trykt. Dette vil lette arbejdet for den, der ønsker at gå videre med periodens politiske debat.

Otto Rühl

Dietrich Beyrau: Russische Orientpolitik und die Entstehung des deutschen Kaiserreiches 1866–1870/71. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München). Wiesbaden, In Kommission bei Otto Harrassowitz, 1974. 308 s. DM 68.

Dietrich Beyrau har i denne bog, der er en ændret udgave af hans disputats fra 1970, sat sig for at se på vekselvirkningen mellem problemer på Balkan og i Tyskland og Ruslands holdning til disse. Han mener nemlig ikke, at de historikere, der tidligere har set på denne periode, i tilstrækkelig grad har været opmærksomme på denne vekselvirkning, også selvom de som f. ex. Mosse (i *The European Powers and the German Question 1848–1871*) gik videre end blot at forklare den russiske holdning overfor Preussen med de dynastiske forbindelser og Alvensleben-konventionen.

Beyrau ser først på tendenserne i den russiske politik efter Krim-krigen og understreger, at Rusland i hele den anden halvdel af det 19. årh. koncentrerede sig om en indre stabilisering. Man kan derfor tale om en forholdsvis vidtgående passivitet i udenrigspolitikken. I 1866 forsøgte Gorcakov ganske vist at få indflydelse på resultatet af den preussisk-østrigske krig, men da Napoleon regnede med at opnå mest ved direkte forhandlinger med krigens to parter, kom der ikke noget ud af de forsigtige russiske forsøg.

Et interessant aspekt hos Beyrau er den vægt, han lægger på pressens betydning, først og fremmest M. N. Katkovs lederartikler i *Moskovskie Vedomosti*. Her savner man dog en mere principiel redegørelse for, hvad Beyrau mener at kunne bruge den russiske presse til. Hvilken indflydelse på beslutningsprocessen havde den? Beyrau skriver ét sted, at »Katkov wurde zu einem Faktor, den ein Politiker ohne Not nicht unbeachtet lassen durfte« (s. 54), men nævner senere (s. 223), hvordan Gorcakov advarer Thiers, der er i St. Petersburg, mod at tro, »dass die russische Presse der Ausdruck des russischen Volkswillens sei. Hier in Russland gelte der Wille des Kaisers, der allein zu bestimmen habe, welche Politik Russland befolgen werde«. Og rent faktisk viser det sig da også, at Rusland fører en Preussen-venlig politik, mens Katkov i hele perioden 1866–1870 skrev og talte for en tilnærmelse til Frankrig. Det støtter dog Beyraus opfattelse af Katkov som en vigtig person, at Bismarck søgte at »købe« ham for at stoppe hans kampagne, og – da dette mislykkedes – udsprede det rygte, at *Moskovskie Vedomosti* var et »Hietzinger-Organ«, altså et organ for den afsatte konge af Hannover.

Beyrau formår i sin skildring af perioden 1866–1870 virkelig at give en fornemmelse af sammenhængen mellem de forskellige sider af Ruslands udenrigspolitik. Man ser, hvordan det ikke lykkes Rusland at få et samarbejde igang med Østrig-Ungarn eller Frankrig på Balkan, men at Rusland tværtimod igen i bl. a. Kreta-spørgsmålet lider et diplomatisk nederlag. Resultatet er, at Rusland stadig kun har Preussen som mulig forbunds-